

Kovács Csaba

Kihívások egy újonnan alakuló településrész megismerése során

Tanulmányom célja, hogy a mélyszegénységben élő emberek élethelyzetét vizsgáló alkalmazott antropológiai kutatásom módszertanát és módszertani kihívásait bemutassam. A tanulmányban elemzem és értelmezem a kutatási terv hibáit, a nem várt nehézségeket, és ismertetem azokra adott válaszaimat.

A kutatás célja

A tanulmány alapjául szolgáló kutatásom alapvető célja az volt, hogy az antropológia kutatómódszertani eszközeit felhasználva behatóan vizsgáljam a mélyszegénységben élő emberek létét, és feltárjam az ebből az állapotból kivezető lehetséges utakat.

Célom a szociálpolitika és a szociális munka terminológiája által definiált „tanult tehetetlenség”¹ kialakulásának megértése volt a mélyszegénységben élő emberek körében. A szociálpolitika eszközrendszerét felhasználva az így elért eredmények alapján, azt folytatva, majd értelmezve antropológiai megközelítésben vizsgáltam a tanult tehetetlenség állapotának kialakulását. Komplex eszközrendszerrel igyekeztem választ találni a kialakult állapot okaira, és végezetül javaslatokkal szolgálni a tanult tehetetlenségből kivezető út, a „képessé tétel”² megvalósítására.

A mélyszegénység időbeli és térbeli vizsgálatával, vagy dinamizmusával már számos kutatás foglalkozott, de a mélyszegénységből kivezető utak antropológiai irányú kutatására még alig található példa. Kutatásom ezt a hiányt kívánja pótolni.

¹ Tanult tehetetlenség az a mentális állapot, mely során az egyén az egymást követő kiszámíthatatlan negatív ingerek hatására feladja, hogy azokat megpróbálja elhárítani, még akkor is ha elkerülhetőek lennének, mert arra a meggyőződésre jut, hogy nem képes ezeket az averzív ingereket befolyásolni. A tehetetlenség legfőbb jellemzői közé tartozik a negatív előfeltételezés a jövőre vonatkozó történésekkel kapcsolatban, reménytelenség és a passzív viselkedés. (Seligman, 1972, 407. o.)

² A képessé tétel – empowerment – az egyén képességének a bővítése a hatékony döntések meghozatalára. Egyének, csoportok és/vagy közösségek körülményeik birtokba vétele, saját céljaik elérése, hogy így képesek legyenek az életminőségük maximális előre viteléért tenni. A legyengített – disempowered – emberek számára lehetővé tenni, hogy több önirányítás legyen a saját életükben, legyen szavuk az intézményekben, a szolgáltatásokban és a helyzetekben, melyek hatnak az életükre, és hogy gyakorolhassák a hatalmat, ahelyett hogy a hatalom egyszerű befogadói legyenek. (Katz, 2011, 52. o.)

Kutatásomat, mint alkalmazott antropológus, megbízásra végeztem. A megbízóm a munka során és azt követően is anonimitást kért, ezért céljairól és a megbízásom okáról nem áll módomban bővebb információt közölni. A vizsgálat során a megrendelő kéréseit, igényeit figyelembe vettem. Így a kulturális antropológiai kutatásom alkalmazott antropológiai irányt vett. Malinowski, a résztvevő megfigyelés módszer megalkotója, gondolatai iránymutatóak voltak számomra, mivel terepkutatásom során a bejárásos-résztvevéses megfigyelés módszertanát alkalmaztam. Az én célom is az ember, a vizsgált közösség emberének és életmódjának mind mélyebb megismerése volt, így Malinowski következő gondolatai meghatározták kutatásomat: „(...) Ez a röviden bennszülött nézőpontjának és életéhez való viszonyának megragadása, annak érdekében, hogy saját világának saját maga által alkotott képéhez juthassunk. Az embert kell tanulmányoznunk, és azt kell megvizsgálnunk, ami a legközelebről foglalkoztatja: azt a hatalmat, amellyel az élet a markában tartja őt. (...) A terepkutató az emberi lényeket egy adott környezet, természeti és mesterséges környezet keretei között tevékenykedve figyeli meg, amely hatással van rájuk, és amelyet, másfelől egymással együttműködve átalakítanak. (...) A társadalmi kötődések láthatatlan hálózatát – amelyből a csoport szervezete összeáll – technikai, jogi, szokásbeli és erkölcsi irányelvek és kódok határozzák meg, amelyeknek az egyes egyének különbözőképp vannak alávetve, és amelyek a csoportot egységes egésszé integrálják. Mivel minden szabályt és minden törzsi hagyományt szavakkal – tehát szimbólumokkal – fejeznek ki, a társadalomszervezet megértésének részét képezi a jelképrendszer és a nyelv elemzése.” (Malinowski 1961:380)

A kutatás helyszíne

Kutatásom helyszíne egy Pest megyében épült új településrész és a közvetlen mellette elhelyezkedő több generáció óta mélyszegénységben élő zárványtelepülés volt. Vizsgálatomat még szociálpolitikai megközelítésben 2012 tavaszán kezdtem el, majd kulturális antropológiai megközelítésben folytattam.

Egy évet töltöttem a terepen a megbízó szervezetem képviselőjeként mint alkalmazott antropológus. Az egy év alatt nem volt módom a vizsgált településrészen élni, mivel erre nem kaptam engedélyt a településrész tulajdonosától, és az ott élő családokhoz sem volt módon beköltözni, mivel a családtagok létszámához képest a lakóingatlanok kicsik voltak. Így az egy év alatt napi szinten látogattam el ingázva a vizsgált területre.

Az új településrész felépítését, a beköltözők kiválasztási folyamatát, majd a beköltözők mindennapjait a beköltözés kezdetétől a beilleszkedés nehézségein át követtem. Találkoztam a beköltözés alatt adódó problémákkal, súrlódásokkal, majd az erre adott válaszokkal is. Az új településrészre szociálisan hátrányos helyzetű, eladósodott, lakásukat elvesztő emberek költözhetek be, akik pályázati úton kerültek kiválasztásra.

Az általam felvetett probléma vizsgálatára a helyszínt azért tartottam alkalmasnak, mert az új településre beköltözők közül mindenki a relatív- vagy a mélyszegénység státuszában volt. Ennek ellenére nem több generáció óta jelen levő strukturális, relatív- vagy mélyszegénységben élőkéről van szó. Ez kifejezetten fontos volt a kutatás szempontjából, mivel a szegregációval és szegénységgel foglalkozó irodalom szerint: minél régebben áll fenn a szegénység és a kirekesztődés állapota, annál nehezebb a megszüntetése. (Ferge, 2001) „Oscar Lewis (1961) a *Sanchez gyermekei* című könyvében kutatta a szegénységben élőket egy mexikói esettanulmány segítségével. A hagyományos antropológiai koncepció alapján, a közösségen belüli tanulási folyamatként értelmezte a kultúrát, de modellje egyszerre kulturális és makrostrukturális, hiszen hangsúlyozza a kényszerítő körülmények hatását is. Ebből következően a szegénység kultúrája Lewis szerint nem más, mint a szegénység kényszere alatt megvalósuló életforma, amely egy többnyire hosszabb folyamat következtében strukturális alapokon következik be, és családon belül generációról generációra öröklődik. Ez generációról generációra átadódik miközben egyre szívósabb és tartósabb lesz.” (Molnár, 2003, 81. o.) A beköltöző családok elszegényedése a 2008-as gazdasági válság hatására már a településrészre költözésük előtt elkezdődött, amit megelőzően többségük még nem is találkozott a kirekesztődés folyamatával. Nem a szegénységgel szemben kialakított szociokulturális válaszok határozták meg attitűdjüket. Minden család része volt egy közösségnek, annak minden kulturális elemével együtt. Ez a folyamatosan változó állapot – a kutatás de leginkább végcélom szempontjából – a szó jó értelmében ideális csoport vizsgálatát tette lehetővé.

A kutatás alapelvei

A terepen töltött egy év és különböző típusú interjúk elkészítése során majdnem minden család esetében felfedeztem a múltban gyökerező, a múltra visszavezethető olyan sérülést, krízist, traumát, és az ezekből táplálkozó folyamatokat, amelyek munkájuk

elvesztéséhez, az elszegényedésükhöz, majd végül szegregációjukhoz vezetett. Célnak tekintetem a kutatás során az e folyamat megfordítására adható válaszok keresését is.

Alkalmazott antropológia kutatói státuszomban a feladat megoldása során Marvin Harris gondolatai meghatározók voltak. „1950-ben egy öt antropológusból és szociológusból álló csoport, akik a harvardi szociológus, Talcott Parsons nevéhez fűződő kutatási stratégia követői voltak (...) „a társadalom funkcionális követelményeinek” meghatározása alapján összeállítottak egy listát az univerzális alkotóelemekről (Aberle és mások 1950)” Céljuk a közösség létezéséhez, fennmaradásához szükséges változók azonosítása volt. A kutatók – szociológusokból álló csoportja – kilenc kategóriát különböztetett meg a rendszer fenntartásához szükséges általános feltételként:

1. Gondolkodás a környezethez fűződő viszonyról és a szexuális regrutációról
2. Szerepdifferenciáció és szerepkijelölés
3. Kommunikáció
4. Közös kognitív orientáció
5. Közös, összehangolt célok együttese
6. Az eszközök normatív szabályozása
7. Az érzelmek kifejezésnek szabályozása
8. Szocializáció
9. A bomlasztó viselkedésformák hatásos ellenőrzése

A lista mögött az a logika húzódik meg, hogy minden egyes tétel feltehetően szükségszerű bizonyos viszonyok elkerüléséhez, amelyek bármely társadalom létének a végét jelentenék – nevezetesen tagjainak szétszóródást vagy biológiai kiirtását, tagjainak apátiáját, a „mindenki mindenki ellen” állapotot vagy egy társadalom abszorpcióját egy másik által. Amint ennek a sémának a hirdetői maguk hangsúlyozták a funkcionális előfeltételekről vallott elképzelésük integráns módon kapcsolódott ahhoz, hogy elfogadták Parsons strukturális-funkcionalista kutatási stratégiáját” (Marvin, 1997, 520-521. o.)

A fent idézett parsonsi stratégia alapján, azt kibővítve és annak reciprokját alkalmazva arra a meglátásra jutottam, hogy a családok jelenlegi deviáns viselkedése – mely ellentétes ”a társadalom funkcionális követelményeivel” – egymástól eltérő módon jelenik meg, és a megjelenés változói minden család esetében csoportokra bonthatók a

régmúlta történő visszavezetés alapján. Azt bátran állítom, hogy az általam csoportokba sorolt krízisek nem fedik le az összes lehetőséget, de ebben az új közösségben kilenc csoportot sikerült létrehoznom:

- Naivság, kihasználtság
- Szenvedélybetegség
- Gyermekkori családi konfliktusok, válás
- Gyermekkori bántalmazás, gyermekek cserbenhagyása
- Folyamatos, évtizedek óta tartó rossz helyzetfelismerés
- Státuszuk szimbólumainak fenntartása bármi áron
- A „három család” sajátos szocializációja
- Kognitív képességek
- Etnikai szegregáció
- Szexuális bántalmazás

Kutatásom során kiemelten fontosnak tartottam Émile Durkheim (1978) gondolatait is: „Amikor tehát egy jelenség magyarázatához fogunk, külön kell feltárnunk a ható okot, amely kiváltotta és a funkciót, amelyet betölt. A funkció kifejezést szívesebben alkalmazzuk a cél szónál, és éppen azért, mert a társadalmi jelenségek általában nem az általunk kiválasztott hasznos hatás kedvéért léteznek. Azt kell megállapítanunk, van-e valamiféle megfelelés a vizsgált tény, és a társadalmi szervezet általános szükségletei között, és hogy miben áll ez a megfelelés; de hogy szándékolt-e vagy sem, az ebből a szempontból nem érdekes. A szándékkal kapcsolatos kérdések egyébként is túlságosan szubjektívek ahhoz, semhogy tudományosan vizsgálhatnánk őket.” (Durkheim, 1978, 330. o.) „Valamely társadalmi tény meghatározó oka az előzőleg létező társadalmi tényben, nem pedig az egyéni tudat állapotában keresendő. Másrészt könnyen belátható, hogy az elmondottak legalább annyira érvényesek a funkció, mint az ok meghatározására. Valamely társadalmi tény funkciója csakis társadalmi lehet, vagyis társadalmilag hasznos hatásokat hoz létre. Természetesen az is lehetséges, és elő is fordul, hogy – visszahatásképpen – a társadalmi tény az egyénre nézve is hasznos. Ez a kedvező eredmény azonban nem közvetlen oka létezésének. Az előző megállapítást tehát azzal egészíthetnénk ki: valamely társadalmi tény funkciója mindig valamely társadalmi célhoz való viszonyában keresendő.” (Durkheim, 1978, 341. o.)

Durkheim gondolatai alapján adtam válaszokat a kutatásom eredményeire támaszkodva a két településen lakó, a mindennapjaikkal megküzdő emberek számára, de ezek a javaslatok, válaszok, eredmények már jelenlegi témámon túlmutatnak. Megfelelő megoldási stratégiát jelentenek a képessé válás irányába és kutatásom eredményeinek további ismertetésére inspirálnak, de mindez jelen tanulmánynak nem része.

A kutatás során tapasztalt nehézségek és kutatóként elkövetett hibáim

A kutatás során jelentősen eltértem az előzetes tervemtől. Az első szakaszban két kisebb és egy nagyobb közösség kapcsolatát akartam vizsgálni. Már ekkor nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a feladat túl nagy, ezért leszűkítettem a kutatást két kisebb közösség vizsgálatára. Az első a most épült településrész közössége. A második a most épült település mellett elhelyezkedő volt állami gazdaság helyén élők közössége, ahol a lakók mélyszegénységben élnek, és ennek következtében homogén (mindenki szegénységben él) közösségé váltak. Szerettem volna megtudni, hogy a közvetlenül egymás mellett élő két közösség egymástól való elszigetelődése vagy egymásra találása következik-e be. Vizsgálni szerettem volna, hogy a több generáció óta a mélyszegénységben ragadt, és a nemrégiben ebbe a helyzetbe bekerülő csoport milyen hatással van egymásra, adható-e közös válasz a képessé tétel, képessé válás tekintetében a számukra. Azt feltételeztem, hogy a helyzetébe már inkább beletörődő és a változást, a megoldást akaró, lecsúszásból kitörni vágyó csoportok hatással lesznek egymásra.

Elég hamar arra a megállapításra jutottam, hogy a két közösség tagjai egy-két kivételtől eltekintve elzárkóznak egymástól. Két család kivételével a volt állami gazdaság helyén élők közössége bezárkózott, és nem élt az új településen dolgozó segítő szervezetek kínálta lehetőségekkel. Nem vettek részt az ingyenes rendezvényeken, játszótérházakon, gyermekfoglalkozásokon sem. Az újonnan létrejövő közösség ennél még inkább elzárkózónak mutatkozott a másik közösséggel szemben. Sok alkalommal szavaikból, viselkedésükből úgy éreztem, hogy a volt állami gazdaság helyén élőkkel szemben felsőbbrendűnek gondolták magukat. Ennek jó példája a két település között felépült játszótér. A játszótér megépülését követően néhány anyuka a gyerekekkel, a gyerekek kérésére a játszótérre „merészkedett” a volt állami gazdaság területéről. Több alkalommal láttam, hogy miután a gyermek leszállt a játékról, jöttek az új település lakói, és mielőtt az ő gyermekük a játékra szállt volna, letörölték azt és hangos megjegyzéseket

tettek a koszra, a tetvekre. Az előzőekben leírt okok következtében a két közösség kapcsolatát nem tudtam vizsgálni.

Az új település rész további vizsgálata céljából terveztem egy fogyasztási szokásvizsgálatot is, melyet a közösség tagjainak beleegyezésével, a háztartási hulladék analizálásával végeztem volna el. Ezt sikerült maradéktalanul előkészítenem, hozzájárult az önkormányzat, a szeméttelep, a szemetet elszállító cég és a lakók is. De néhány hónap után, mielőtt a vizsgálatba belekezdtem volna, rá kellett döbbernem, hogy szinte nincs mit vizsgálnom. Gyakorlatilag nem volt háztartási hulladék, amit nem is csodálok utólag, mert néhány alkalommal láthattam a hűtők tartalmát, és az volt a meglepő, ha volt bennük valami. Nem egyszer találkoztam teljesen üres hűtővel, ami minden esetben áram alatt volt, talán ezzel azt sugallva, hogy esetleg mégis van benne valami. Rá is kérdeztem, miért megy a hűtő, ha teljesen üres. Erre azt a választ kaptam, hogy nemsokára lesz benne étel. Itt jól látható módon megjelent a remény, mely a közösség meghatározó többségénél jelen volt. Reménykedtek a helyzetük jobbra fordulásában, és az üres, de mégis működő hűtő ennek a szimbóluma volt.

A terepmunka során le kellett mondanom a kérdőív készítéséről is, ugyanis a helyben dolgozó segítő szervezetek által összeállított kérdőívre a 42 családból 2 család reagált összesen. Ez is jelezte számomra az új településre beköltözők és a segítő szervezetek kapcsolatának megromlását, és ebből eredően a közösségbe történő beilleszkedésemet kifejezetten hátrányosan érintő folyamatot.

Mindennapok egy év tükrében

Ebben a fejezetben megpróbálom összefoglalni az év során az új településrész lakóit ért általános gondokat. A terület a lakóingatlanok kialakítása előtt mezőgazdasági művelés alatt állt, melyen korábban nem álltak épületek. A megépült településrész helyszínétől 150 m-re található egy 30-35 házból álló telep, amely a rendszerváltás időszakában bezárt állami gazdaság maradványa. Az ott lakók a munkahelyek megszűnését követően is maradtak. A megépült településrész a legközelebbi szomszédos település, az anyatelepülés szélétől 3,5 km-re található, nincs sem járda, sem bicikli út. A településrészek között semmilyen tömegközlekedés nem létezett kutatásom időszakában, csak iskolásokat szállító busz működött.

A lakóknak minden évszakban speciális problémákkal kellett megküzdeniük, és ezek következményeit megszenvedniük. A kutatásom ősszel kezdődött. Ebben az évszakban problémaként jelentkezett, hogy nagyon nehéz volt az ingadozó hőmérsékletben megfelelő módon fűteni a lakásokat, mivel a lakásokban fatüzelésű kályhák működtek.

Minden évszakban jelen volt, de télen csúcsosodott ki mint probléma a közösségi terek hiánya, mivel a hideg miatt a gyerekek és a fiatalok nem tudtak a szabadban lenni. A helyi közösség életritmusához többnyire nyitva tartásában nem igazodó közösségi házon kívül semmilyen közösségi tér, akárcsak bolt, templom, kocsmá, iskola, óvoda, művelődési ház stb. nem működött a településrészen.

Tavasszal esős és szeles volt az időjárás, ami rávilágított az újonnan épült település rosszul kiválasztott helyszínére. Mivel nem voltak fák és dombok sem, ezért a szél teljesen átfújja a települést. Hasonlóan problémát okozott a csapadékvíz elvezetés. Bár esőelvezető árkok voltak, de csak felfogták, el nem vezették az esővizet.

Nyáron a legnagyobb problémát a legyek tömeges jelenléte jelentette. Ennek oka az volt, hogy a lakóparkot minden oldalról körülvevő gyümölcsösöket, mezőgazdasági területeket folyamatosan trágyázták. Problémát okozott a fák, az árnyék hiánya is. Emiatt a gyerekek, fiatalok kénytelenek voltak napközben a házakban maradni és csak este 6 után tudtak kimenni az utcára közösségi életet élni. Ez az utcai társasági élet viszont a település idős lakói és a fiatalok között konfliktust generált, mert az idősek este már csendre vágytak volna.

Mindezek minden odaköltözőt érintő általános problémák voltak, melyeknek megoldása rövidtávon lehetetlen volt.

Metszetek kutatásom szociálpolitikai módszertanának eszközrendszeréből

Mielőtt rátérnék a kutatásom antropológiai ágának és annak módszertanának ismertetésére, a teljesség igénye nélkül vázlatosan bemutatom a szociálpolitikai ág módszertanát és néhány adatot, amit az újonnan épült településrész és a már meglévő szegregátum, valamint az ott lakó emberek mélyebb megismerésére inspirált, és általa vezetett az antropológiai kutatásomhoz.

A szociálpolitikai kutatást a jogszabályi- és gazdaságpolitikai keretek bemutatásával kezdtem. Itt kitértem az új településrészrel kapcsolatos kormányzati

célkitűzések ismertetésére is. Részletesen leírtam az új településrész helyszínét. Közöltem és értelmeztem az új településrészrel kapcsolatos mennyiségi és minőségi mutatókat, felvázoltam a várható és vélelmezhető kockázatokat a településrész működése során. Kitértem a történet főbb szereplőinek bemutatására is. Megfogalmaztam és elemeztem a mért és megismert problémákat. Ezek: a rosszul kiválasztott helyszín; a helyszín kiválasztásakor a szakmai szervezetekkel történő egyeztetés elmaradása; a rossz koncepció alapján megterveztetett ingatlanok; az előkészítési, engedélyezési eljárás csak a megépült 80 házra készült el, a teljes beruházásra, nem; a közvetlen környezet rehabilitációjának elmaradása a projekt tervezése, és kivitelezése során; valamint a rendezetlen tulajdonviszonyok a beruházás területén kívüli földterületeken, ami közvetve befolyásolja a beruházás kivitelezését.

A szociálpolitikai dolgozatban elvégeztem a településrész környezetének helyzetelemzését a szegregáció szempontjából is. A szegregáció mérésére a segélyezési adatokat használtam fel. „Szegregátumnak nevezzük azokat a területeket, ahol a rendszeres szociális támogatásoknak a lakossághoz / lakosok számához viszonyított aránya, eléri a városi (kerületi) átlag kétszeresét (...). A rendszeres szociális támogatásokba beszámítható támogatások:

- rendszeres szociális segély
- lakásfenntartási támogatás
- rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény

(...) Szegregátumnak tehát azok a területek tekintendők, melyek megfelelnek a fenti mutatók egyikének, és a terület lakónépességének száma eléri az 50 főt.” (NFGM, 2009/119. o.)

1. táblázat			
Segélyezési adatokon alapuló szegregációs mutató			
	Most épült településrész	Állami gazdaság helyén lévő településrész	Összesen
	lakosság: 9136 fő	lakosság: 141 fő	9136 fő
Rendszeres szociális segély	17 fő A lakosság arányához képest: 0,2 %	20 fő A lakosság arányához képest: 14,2 %	37 fő
Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény	326 fő A lakosság arányához képest: 3,6 %	53 fő A lakosság arányához képest: 37,6 %	379 fő
Normatív lakásfenntartási támogatás	76 fő A lakosság arányához képest: 0,8 %	3 fő A lakosság arányához képest: 2,1 %	79 fő

A táblázatból egyértelműen látható, hogy mindhárom fenti mutató alapján a területi egység szegregáltaknak tekinthető. Ráadásul a lakosok számához viszonyított szociális támogatások aránya a rendszeres szociális segély esetén a település átlagához képest hetvenszeres, és a másik két esetben is meghaladja a városi átlag kétszeresét. Végezetül az eredményeket értékeltem.

A kutatás folytatása a szociálpolitika eszközzrendszerével megszerzett eredmények alapján

Miután szociálpolitikai kutatásomat lezártam és kiértékeltem a kapott eredményeket, arra jutottam, hogy az általam vizsgált társadalmi probléma alaposabb feltárása érdekében, majd a problémára adható megoldási javaslatok kialakítása érdekében, szükséges lenne a vizsgált közösség jobb, mélyebb megismerése. Erre a szociálpolitika mint tudományág és annak eszközzrendszere már további lehetőséget nem

tudott biztosítani. Fontosnak tartom jelezni, hogy kutatásom antropológiai folytatásához a szociálpolitika és annak elsősorban, de nem kizárólag kvantitatív módszertana nélkül nem rendelkeztem volna azokkal az alapokkal, amelyek szükségesek és nélkülözhetetlenek voltak az általam vizsgált társadalmi probléma megismerésre. A szociálpolitika módszertana alapján végzett kutatás mutatta meg a helyet és a probléma mértékét, és az adatok birtokában tudtam eldönteni, hogy megfelelő-e mélyebb, már az antropológia módszertana által végzett további kutatáshoz az általam vizsgált társadalmi tér. Így a kutatásom első szakasza mint szociálpolitikai kutatás lezárult, és az újabb, második szakasz antropológiai kutatásként folytatódott. Alkalmazott antropológusként a településre beköltözők mindennapjait segítő szervezet megbízásából tudtam kutatásomat folytatni. A kutatás egészét leginkább interdiszciplináris kutatásként tudnám definiálni, ahol egyszerre jelenik meg a szociális szféra és az alkalmazott antropológia eszköztára.

Alkalmazott antropológusként kutatásom során mindvégig igyekeztem Sol Tax gondolatait követni: „Sol Tax szólt elsőként az antropológusról, mint a közösség mellett épülő „nem beavatkozó” tanácsadóról. Ez egyrészt kihívás az asszimiláció híveivel szemben, hiszen az akcióantropológus hisz abban, hogy a „kulturális halál elkerülhető”, és abban is, hogy „kulturális pluralizmus nélkül nincsen szabad dinamikus civilizáció.” [...]” (Boglár 2001:88) Saját társadalmamban a jelenben végeztem a kutatást. Ennek veszélyeit próbáltam szem előtt tartani, és amennyire lehetett, próbáltam attól elvonatkoztatni, hogy nem külső kutatóként, hanem alkalmazott antropológusként vizsgálom egy ismeretlen közösség mindennapjait. Ez kiváltképp nehéz feladat volt, hiszen kutatásom első szociálpolitikai szakaszában pont azt tettem. Megkíséreltem mérsékelni a kutatásom objektivitását veszélyeztető, a helyzetemből adódó problémaforrásokat, melyek abból adódtak, hogy tágabb értelemben abban a közegben kutattam, melyben felnőttem, melyről a legtöbb ismeretem van, és melynek nyelvét tökéletesen ismerem, és ezért sok, már kialakult és mélyen belém épült gondolat, érték sokaságával rendelkezem. Mindezek ellenére több alkalommal szubjektívitásom, talán előítéleteim is megjelentek a kutatásban a vizsgált közösség tagjainak önmagukról megfogalmazott narratívájával szemben. Ennek tudata folyamatos dilemma elé állított. Kénytelen voltam meghozni sokszor rossz, de elkerülhetetlen kompromisszumokat az alkalmazott antropológiai feladat által megkívánt eredmény elérése érdekében. „(...) több nyugati ország (objektivitásra törekvő, esetleg militáns) antropológusa is úgy vélte, és úgy véli:

Elérkezett az ideje annak, hogy a kultúrát belülről tanulmányozzák, mégpedig a belül lévők, hiszen akár az alkalmazott, akár akcióantropológiáról van szó, ez tekinthető a jövő útjának. Ez több okból sem látszott, és ma sem látszik egyszerűnek (...) A 130 milliós Indonéziának a 70-es évek elejéig csak egyetlen doktorált antropológusa volt! Ezzel kapcsolatban Lévi-Strauss elég szkeptikus. Szerinte, majd ha az őshonos lakosság önmagát tanulmányozza, sokkal inkább történelmet és filológiát „termel”, semmint antropológiát.” (Boglár, 2001, 91. o.) Bízom abban, hogy Lévi-Straussnak nem volt igaza, kutatásom az antropológia mint tudomány részét képezi, és sikerült megküzdennem a logikus módon és folyamatosan kísértő etnocentrikus szemlélettel.

Az antropológusként alkalmazott módszertan

Az „önreflexív antropológia” megközelítés kiemelten fontosnak tarja a helyiekkel való kapcsolatfelvétel módjának ismertetését. Erre kiváló példa Clifford Geertz és felesége híres beilleszkedése a bali kultúrába. „A kicsiny, körülbelül ötszáz fős, viszonylag elszigetelt település lakói egy sajátos, maguk teremtette világban éltek. Itt mi betolakodók voltunk, szakértők, a falubeliek ugyanúgy kezeltek bennünket, mint bárki mást, aki nem tartozik hozzájuk, s mégis rájuk erőlteti magát: úgy viszonyultak hozzánk, mintha ott sem lettünk volna.” (Geertz 2001a: 144-149) Leírásomat tehát én is a beilleszkedésem leírásával kezdem. Egy új közösség kutatása esetén az antropológus számára az egyik legnagyobb feladat a közösségbe való beilleszkedés, a közösség részévé válás, ami feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a közösség tagjai megnyíljanak a kutató előtt. Ez akár évekbe is telhet. Kutatásom elején úgy tűnt, kifejezetten előny lesz számomra, hogy a településen a beilleszkedést segítő szervezetek mellett, velük együtt tudok a terepen dolgozni. E szervezetek munkatársai a beköltözéshez szükséges pályázat kiírását, majd elbírálását és a lakók beköltözését is végigkísérték. Minden új lakó a program során először velük találkozott, a beköltözni vágyó családok először saját otthonukban fogadták a szervezet képviselőit, majd a folyamat addig tartott, míg az illető be nem költözött új otthonába. Mivel az új lakók saját döntésük alapján költöztek az új helyre, és a pályázat sikeres elbírálását saját sikerükként is élték meg, ezért a folyamatban résztvevő szervezetek munkatársait örömmel fogadták, és jellemzően megnyíltak előttük. Ennek a helyzetnek minden előnyét kihasználva azt feltételeztem, hogy teljes egészében ki tudom hagyni a beilleszkedés időszakát, és ezzel a kutatásomat sokkal gyorsabban, és

hatékonyabban tudom végezni. Ez részben így is volt, de mégis adódtak problémák, melyekre nem gondoltam, és később nehézséget okoztak. Egyrészt a program nagy negatív médiavisszhangja és a médiával kapcsolatos rossz tapasztalat bizalmatlan viselkedést váltott ki a beköltözőkből. Másrészt a segítő szervezetek egy-egy munkatársa kifejezetten sok konfliktust okozott a beköltözők között, ezért a település lakossága egyre inkább bizalmatlanná vált a segítő szervezetek munkatársaival szemben. Az előbb leírtak következtében a kutatásom második részében nagy nyomatékkal kellett hangsúlyoznom, hogy sem a médiához, sem más szervezethez nem tartozom, nem vagyok fizetett alkalmazottja egy szervezettnek sem, önálló kutatóként dolgozom. Kutatásommal az ő életüket próbálom segíteni. Az idegenekkel szembeni falakat nem kellett lebontanom a kutatás kezdeti szakaszában, mert egyáltalán nem is voltak falak, de az idővel épülő falakat kezelni kellett, miközben a falak épülése – úgy éreztem – legkevésbé rajtam múlt. Így végeredményben az a véleményem, miszerint a beépülés időszaka lerövidíthető, nem igazolódott be. Sőt, összességében a folyamatos konfliktusok, problémák miatt, vagyis mert összemostak a lakók a helyben dolgozó szervezet segítő munkatársaival, lényegesen több időt vett igénybe a beépülés folyamata és azt hiszem annak mélysége sem érte el az általam kívánt szintet.

Az antropológiai kutatásom célja a közösségen belüli kapcsolatok feltérképezése, a családok mélyebb megismerése volt annak érdekében, hogy feltárjam nehézségeiket és támogatási szükségleteiket.

Mindenképp igyekeztem a kutatásom során egy teljes évig a terepen tartózkodni, hogy a különböző időszakok esetlegesen eltérő problémáival találkozhatnék, és egy teljes ciklust tudjak vizsgálni. Terepmunkám keretében „bejárásos-részrtvevés megfigyelést” végeztem, mivel nem volt lehetőségem a településen aludni, mert a házak a beköltözők számára képest kifejezetten kicsik voltak, és sok esetben még a 3 négyzetméteres spájzot is hálószobává alakították át, így arra nem volt lehetőség, hogy valamelyik családhoz be tudjak költözni. Emiatt napi szinten ingáztam, jártam a közösségbe a félóránnyira található lakóhelyemről és reggeltől estig ott tartózkodtam. Kutatásomat a terepen történt megfigyelésekre, valamint az interjúzás különböző típusaira építettem. Az interjúk azért voltak szükségesek, mivel nem csak az egyes szokásokat, a közösség életmódját törekedtem leírni, hanem azt az ott élők szemszögéből szerettem volna vizsgálni, szimbolikus jelentésüket megérteni. (Boglár 2004)

Az interjúk rögzítése elsősorban számítógépen történt a helyszínen, mivel a lakók kutatóként fogadtak el, ezért nem okozott ez számukra különösebb problémát. Leginkább azért nem, mert egyrészt a lakók meghatározó többségénél is jelen volt a számítógép, tehát nem volt számukra idegen, másrészt a naponta megjelenő média és a segítő szervezetek munkatársai is folyamatosan elektronikusan rögzítették a számukra fontos információkat. Előfordult, hogy nem volt rá mód, hogy ezt a technikát használjam, ilyenkor diktafont alkalmaztam a pontosság kedvéért. A lakók többsége tökéletes adatközlőnek bizonyult. Az interjúim jelentős része spontán interjúzási technikára épült. Ezekben az esetekben is tudta az interjút adó, hogy a beszélgetés kutatási célból készül. Ezt követte egy minden családra kiterjedő strukturált interjú készítése. A strukturált interjú minden esetben egy általam meghatározott kérdéssorra épült. A következő kérdéseket tettem fel a családoknak:

- Hogyan érzik magukat az új helyen?
- Hányan élnek jelenleg a házban?
- Van-e bármiféle gondjuk a házzal, a kerttel?
- Tudják-e művelni a kertet?
- Mennyire elégedettek az iskolával, óvodával, orvosi ellátással?
- Milyen a kapcsolatuk a szomszédos településrészen (volt állami gazdaság helyén) élőkkel?
- Javult-e az anyagi helyzetük az ideköltözés előttihez képest?
- Érte-e őket itt bármiféle sérelem?
- A településen belül kikkel van jó kapcsolatunk, kikre számíthatnak?

Mindig igyekeztem úgy készíteni az interjúkat, hogy az egész család ott legyen, így a gyerekektől is tudjak az életmódjukról kérdezni, arról, hogy mivel töltik a mindennapjaikat és milyen a helyi közösségben élőkkel a kapcsolatuk.

Az interjúfelvételt tudatosan nyáron végeztem, reflektálva a közösség életritmusára. Ugyanis nyáron a közösség tagjai sokkal nyitottabbak voltak, többet tartózkodtak a szabadban, főleg este hat óra és tíz óra között, így interjúim dominánsan ekkor készültek. Télen a közösség tagjai főleg a hideg miatt sokkal zárkózottabbak voltak, nem szívesen engedtek be az amúgy is zsúfolt házukba.

A bejárásos-részrtvevés megfigyelésem során felfigyeltem a vizsgált közösségben pár közös jellemzőre, amiket fontosnak tartottam célzottan feltárni a közösség életmódjának megértéséhez. Ilyen közös jellemzők voltak többek között, hogy szinte a közösség minden felnőtt tagjának volt tetoválása, majdnem minden családnak volt okostelefonja, számítógépe és kutyája. A közös jellemzők és közösségben betöltött funkciójuk feltárása céljából az alapinterjút további kérdésekkel egészítettem ki.

A tetoválások kapcsán például rákérdeztem a keletkezés történetére és funkciójukra, abból a célból, hogy feltárjam rejlik-e valamilyen közös mintázat, szimbolika mögöttük, illetve van-e funkcionális szerepük. S bár jellemzőek voltak a közösségben a tetoválások, de közös mintázatot nem mutattak az interjúk tapasztalatai alapján.

Az infokommunikációs eszközök gyakori előfordulása miatt kérdéseket tettem fel a családok internethasználati, médiafogyasztási szokásai vonatkozásában. Ez a szegénységi kultúra kialakulásának szempontjából volt érdekes, tehát hogy mennyire a szegénységből való kitörés – például álláskeresés céljából – vagy mennyire a helyzetük elviselésének megkönnyítése céljából, unaloműzésre, időtöltés gyanánt használják ezeket az eszközöket. Azt találtam, hogy jellemzően utóbbi célból használták a helyi közösség tagjai az infokommunikációs eszközeiket.

A kutyatartás kapcsán törekedtem feltárni a tömeges állattartás (3 család kivételével mindenhol volt) funkcióját a közösségben. Arra az eredményre jutottam az interjúk során, hogy a településrészre költöző családok a korábbi kapcsolati hálójuk elvesztését, szeretetlapi kapcsolataik hiányát igyekeztek pótolni a kutyatartással. Tehát számukra a kutya funkciója elsődlegesen például nem a házőrzés volt, hanem a kutya érzelmi szerepe, mint családtagra tekintettek az állatra.

Az interjúk és a kiegészítő kérdések nagymértékben segítették, hogy kutatásom elérje célját és vizsgálni tudjam a közösség képessé tételének lehetőségeit. Több alkalommal használtam a kevert interjú lehetőségét, hiszen ugyan vezető kérdéseimet igyekeztem feltenni, de hagytam az interjúalanyokat, ha érzéseiket, gondolataikat más irányban is szerették volna megosztani velem. Mivel a településen lakók létrehoztak egy Facebook csoportot, aminek én is tagja lettem, így vizsgálni tudtam a bejegyzéseiket és az arra adott válaszaikat. Azért, hogy a kapcsolatom a településen lakókkal ne legyen egyoldalú, többször segítettem a családokat információval, problémájuk megoldásával, autóval történő szállítással. Az interjúk és beszélgetések során a kezdeti időszakban azt tapasztaltam, hogy kérdéseimet sokszor nem pontosan értik meg, nem arra válaszolnak,

Így igyekeztem a kérdésfeltevést ezt követően egyszerűsíteni, témacentrikussá tenni és az interjúalanyok által használt szavakkal megfogalmazni, de minden esetben lehetőséget adtam arra, hogy ettől eltérjenek. Ez a módszer hatékonynak bizonyult.

Összességében az antropológia módszertana alapján végzett kutatásom meghozta a várt eredményeket. A közösség és a közösségen belüli kapcsolatok vizsgálata, majd a családok mélyebb megismerésén keresztül sikerült megértenem a képzés válás nehézségeit és a képzés válás útján haladó ember, családok szükségleteit, majd azt is, hogy leginkább milyen típusú segítségre lenne szükségük a településen lakó embereknek, családoknak. Sikerült tervet adnom az ott lakók kezébe és alkalmazott antropológusként javaslatot adnom a településen lakókat segítő szervezeteknek.

Felhasznált Irodalom

1. Boglár Lajos (2001): A kultúra arcai. Napvilág Kiadó, Budapest
2. Bolgár Lajos (2004): Az antropológiai terepmunka módszereihez, I-II-III. In: "Így kutatunk mi...", Szimbiózis, Budapest
3. Durkheim, Émile (1977): Társadalmi tények magyarázatához. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest
4. Ferge Zsuzsa: A magyarországi szegénységről = INFO-Társadalomtudomány 15. Kiadja az Országgyűlési Könyvtár az MTA Szociológiai Kutatóintézet és az MTA VITA Alapítvány közreműködésével, Szerkesztőbizottság: Ambrus János, Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Gombár Csaba, Haraszi Pálné, Madarász Aladár, Pálné Kovács Ilona, Soltész István, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter, 2001. 54. (17-26.) http://real-j.mtak.hu/5374/3/InfoTarsadalomtudomany_054.pdf
5. Malinowski, Bronislaw (1961): A csoport az egyén funkcionális elemzésében 1961 Forrás: Mérföldkövek a kulturális antropológiában, Penem Kft 1997 Budapest 376-405.
6. Geertz, Clifford: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Budapest: Osiris, 2001
7. Katz Katalin (2011): Szociális munka és szupervízió: irányelvek, megközelítések, dilemmák. E-tankönyv, ELTE TáTK. 52. o. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0043_2A_szocialis_munka_es_szupervizio/01_szocialis_munka_es_szupervizio_52_52.html

8. Harris, Marvin: A kulturális materializmus elméleti alapelvei, Forrás: Mérföldkövek a kulturális antropológiában, Penem Kft 1997, Budapest, 520-521.
9. Molnár Erika (2003): „Lélekmenti vizsgálódások a gettó kultúra és közösségről” WEB 2003, 11. szám 81. o.
http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web11_20_molnar.pdf
10. Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztésért és Építésügyért felelős szakállamtitkárság (Városfejlesztési Kézikönyv Második, javított kiadás 2009. január 28.)
11. Lewis, Oscar (1968): Sanchez gyermekei. Európa Könyvkiadó, Budapest
12. Seligman, M. E. P. (1972): Learned Helplessness. Annual Review of Medicine, 23, 407.

